

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR

International Treaties from the Ottoman to the Republic

Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN*

Öz: Türk hukuk tarihinde uluslararası antlaşmalar, içinde bulunulan dönemlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal şartlarından etkilenerek, değişik gelişim aşamalarından geçmiştir. Osmanlı döneminde birbirinden farklı özellikler arz eden metinler, devletin yıkılış sürecine gelindiğinde hukuki sonuçlar açısından da birbirinden ayrılmış; ancak XIX. ve XX. yüzyılda teknik, kültürel ve ekonomik alanlarda ortaya çıkan yenilikler konusundaki uluslararası antlaşmaların yakından takibi ihmal edilmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, yüzlerce yıllık kapitülasyon rejiminin yanında, modern uluslararası ilişkilerin doğurduğu çok taraflı antlaşmalar sisteminin de içinde yer almıştır. Millî Mücadele döneminin ardından, yeni kurulmakta olan devletin uluslararası hukuktaki dayanağını teşkil eden Lozan Antlaşması'yla kapitülasyonlar kaldırılmış; Osmanlı döneminde yürürlüğe giren ya da görüşmelerine katılım sağlanan uluslararası antlaşmalar hakkında da çeşitli hükümler getirmiştir. Bu durum, Lozan Antlaşması'nı halefiyet ve devamlılık tartışmalarının da merkezine oturtmuştur. Zira Lozan Antlaşması'nın Osmanlı döneminde onaylanan ya da sadece görüşmelerine katılım sağlanan uluslararası antlaşmalar konusundaki hükümleri, uluslararası antlaşmalar konusunda Cumhuriyet döneminde izlenecek politikanın ilk aşamasını oluşturmuş; konuyla ilgili gerek hukuk tarihi, gerek uluslararası hukuk literatüründe boşluk bulunması da, çalışmayı özgün kılmıştır. Sonuçta uluslararası antlaşmalar alanında da her açıdan tam bağımsızlık, eşitlik ve karşılıklılık esaslarına dayanılarak, Ulu Önder Atatürk'ün çağdaşlaşma hedefi izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk hukuk tarihi, uluslararası hukuk, uluslararası antlaşmalar, Lozan Antlaşması.

Abstract: In Turkish legal history, international treaties have gone through various developmental stages, affected by the current political, economic, and social conditions. The treaty texts, which had different characteristics from one another during the Ottoman period, diverged from each other in terms of legal consequences during the collapse of the state. The Ottoman Empire did not neglect to closely follow the international developments regarding the innovations that emerged in the technical, cultural, and economic fields in the XIXth and XXth centuries. Therefore, in addition to the centuries-old capitulation regime, the Ottoman Empire also participated in the system of multilateral treaties created by modern international law. Following the period of the War of Independence, the Treaty of Lausanne, which constituted the basis of the newly established state in terms of international law, dealt with the subject of international treaties in all points of view, abolished capitulations completely, and introduced various regulations on international treaties that entered into force during the Ottoman period or whose negotiations were participated in. This context has placed the Treaty of Lausanne at the centre of succession and continuity debates. The provisions of the Treaty of Lausanne on international treaties that were ratified or only negotiated during the Ottoman period contributed to the international legal policy to be followed in the Republican era and constituted the first stage of realizing of the Great Leader Atatürk's goal of modernisation through international treaties based on the principles of full independence, equality, and reciprocity in all fields.

Keywords: Turkish legal history, international law, international treaties, Treaty of Lausanne.

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, orsten@law.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7634-8092

Çalışma, TÜBİTAK'ın ARDEB-1001 Programı çerçevesinde tamamlanan 220K076 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 11.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 11.10.2023

DOI: 10.57083/adaletdergisi.1391695

GİRİŞ

Tarih boyunca devletler arasındaki ilişkilerin şekillendirilmesinde rol oynayan etkenler arasında antlaşmalar önemli yer tutmaktadır. Zira modern uluslararası hukuktan önce, binlerce yıllık insanlık tarihi boyunca, birbirinden çok farklı özellikteki devletlerin birbirleriyle ilişki kurarken başvurdukları yöntemler arasında antlaşmalar başı çekmektedir. Bu doğrultuda devletlerin karşılıklı iradelerinin uyuşmasıyla, uluslararası hukukun yasaklamadığı her konunun, antlaşmalar aracılığıyla düzenlendiği görülmektedir. Bu durum, antlaşmanın tek bir tanım altında kapsamının ifade edilmesini zorlaştırırsa da; en genel anlamıyla uluslararası antlaşma, uluslararası hukuk kurallarına uygun bir biçimde, uluslararası hukukun kendilerine bu alanda yetki tanıdığı kişiler arasında hukuki ilişki kurmak, bunu değiştirmek veya sona erdirmek amacıyla yapılan yazılı irade uyuşmasıdır. Uluslararası antlaşmaları ifade etmek üzere antlaşma, sözleşme, anlaşma, beyanname, misak, protokol gibi kavramlar sıklıkla kullanılırken; terimler arasında şekil ve içerik açısından yeknesaklık sağlanmasına yönelik teşebbüsler ise sonuçsuz kalmıştır. Ancak söz konusu terimler arasında koşullara göre yorumlanabilecek sınırlı farklılıklar mümkün olmakla birlikte, bu farklılıkların hukuki açıdan kesinlik arz etmediği yönünde doktrinde görüş birliği vardır.¹

Uluslararası hukuk tarihi, farklı zaman dilimlerinde uluslararası hukuk düzeninden ne anlaşılması gerektiğine bağlı olarak sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Buna göre, uluslararası hukuktan bağlayıcı güce sahip birçok kuralı kapsayan bir hukuk düzeninin anlaşılması durumunda XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren inceleme yapılması mümkün olmakta; ancak evrensel bir uluslararası hukuk düzeni tarihini araştırırken XX. yüzyıl çerçevesinde hareket edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, uluslararası düzen, devletler arasındaki ilişkilerin zorunlu kıldığı temel bazı uygulamalarla sınırlı düşünüldüğünde, uluslararası hukuk tarihini, antik çağlara ve hatta daha öncesine kadar geriye götürerek değerlendirmek de mümkün olmaktadır.²

Diğer taraftan, uluslararası hukuk tarihini belirli bir kapsamla sınırlayarak incelemenin dışında, bu sınırlamanın, sadece bir devlette veya bir ulus tarafından tarih boyunca kurulmuş çeşitli devletlerde uluslararası hukuk anlayışının, uluslararası hukukun temel ilkelerinin ve kurumlarının gelişim sürecinin incelenmesi şeklinde yapılması da olanaklıdır. Nitekim Türk hukuk tarihinin en eski dönemlerinden itibaren kurulan çok sayıda Türk devletinin, komşusu veya düşmanı olan

¹ Cemil Bilsel, Devletler Hukuku, 3. Kitap-Devletler Arasında Antlaşmalar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1936, s. 10-18; Edip Çelik, Milletlerarası Hukuk, Birinci Kitap, 2.Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 61; Ülkü Halatçı Ulusoy, Türk Hukukunda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Uluslararası Antlaşmaların Yapımı ve Sona Ermesi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 7-14.

² Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk, I. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s. 37, 38.

başka devletlerle olan ilişkileri, uluslararası hukuk çerçevesinde bu kapsamda değerlendirilebilir.

Türk hukuk tarihinin günümüzde yüzyıllık bir geçmişe ulaşan Cumhuriyet döneminde, modern uluslararası hukuk anlayışının ve gelişmelerinin her yönüyle takip edilerek uygulandığı görülmektedir. Bu durum, 100. yılını dolduran Cumhuriyetle beraber izlenen Ulu Önder Atatürk'ün koyduğu çağdaşlaşma hedefinin yanında, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın kazandırdığı, eşit, bağımsız ve karşılıklılık esaslarına dayanan uluslararası hukuk çizgisinin de bir sonucudur.

Bu çerçevede, çalışma, Türk hukuk tarihinin Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçiş sürecini uluslararası antlaşmalar üzerinden değerlendirmeyi hedeflerken; Lozan Antlaşması'nın konuyla ilgili maddelerini ve doğurduğu sonuçları da kapsamına almaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukuk alanında Osmanlı dönemine ait bir birikimden yararlanıp yararlanılmadığı kadar, başta 99. ve 100. maddeleri olmak üzere, Lozan Barış Antlaşması'yla uluslararası antlaşmalar konusunda Cumhuriyet dönemine nasıl bir anlayış kazandırıldığı da ortaya konulmuş olacaktır.

Bu açıdan kapsam, halefiyet ve devamlılık tartışmaları açısından da önem arz eden ve içerdiği uluslararası antlaşmaların uygulanması açısından Cumhuriyet döneminde karşılık bulan maddelerle sınırlandırılacak; kapitülasyonlar ise, Lozan Antlaşması'nın ardından tamamen tarihe karıştığı için, ilgili yerlerde değinilmesinin dışında, esas itibarıyla kapsam dışında bırakılacaktır.

I. OSMANLI DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte, başta Avrupa'da Bizans, sonraki dönemlerde özellikle Doğu'da Safeviler olmak üzere, çeşitli devletlerle değişen şartlar karşısında yürüttüğü dostane ve hasmane ilişkiler, zengin bir barış terminolojisi ve prosedürünün gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Osmanlı Devleti döneminde, günümüzdeki antlaşma sözcüğüne karşılık gelen ahd, muahede, eman, sulh, musalaha, hüdne ve muhadene gibi birden fazla ifade kullanılmıştır. Genel anlamda antlaşmalara karşılık, muahede, musalaha ya da ahitname terimlerinin tercih edildiği; belirli süreli akitler için hüdne ve muhadene tabirlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. XIX. yüzyıla kadar antlaşmalar, ahitname adıyla anıldıkları halde, zamanla tek taraflılık özelliğini kaybederek, karşılıklı yapılan muahede niteliğini kazandıkları belirtilmiştir. Bu durum, eskiden olduğu gibi, metnin başında padişah tuğrası bulunmakla beraber, zaman içinde dibacenin sonuna doğru, ahitname yerine, karşılıklılık anlamı içerdiği belirtilen 'muahede' sözcüğünün geçmesiyle anlaşılmaktadır. Söz konusu değişiklik, Avrupa hükümdarlarının dönem

itibarıyla Osmanlı padişahlarıyla eşit seviyede kabul edildiğinin göstergesi olarak da yorumlanmıştır.³

Osmanlı Devleti'nin akdettiği bilinen uluslararası antlaşma örnekleri arasında, 1307'de Osman Gazi ile Uluabad hakimi arasında yapılan antlaşma ile 1325'te Orhan Bey ile Bizans İmparatoru II.Andronikos arasında yapılan ve Bursa'nın Osmanlılara bırakılmasını düzenleyen antlaşma gösterilmektedir.⁴

Klasik dönem boyunca Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerdeki tutumunu, esas itibarıyla hukuk sisteminin dayanağı olan İslam hukuku belirlemiştir. Bunun yanı sıra, eski Türk devlet geleneğinden bazı ilkeler veya fethedilen bölgelerdeki yerel uygulamalar da, İslam kamu hukukunun çizdiği genel çerçevenin yanında, belirleyici olmuştur. Ayrıca klasik dönemde uluslararası hukukun kaynakları arasında, İslam hukuku ile çeşitli örf ve teamül dışında, antlaşmaların da sayılması mümkündür.⁵ Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin yaptığı her antlaşma, İslam devletler hukukunun bir uygulaması olduğu gibi; dönemin kendine özgü uluslararası hukuk uygulamalarına farklı açılardan katkı sunmuş ve zaman zaman örnek oluşturmuştur.

Örneğin, Osmanlı Devleti tarafından Avrupa devletlerinin vatandaşlarına karşı uygulanacak hukuki düzenin ele alındığı kapitülasyon anlaşmalarının kökeni, İslam hukukunun müstemenlik uygulamasına dayanmış; padişahın tek taraflı bir işlemlerle başlayıp, zaman içinde tarafları karşılıklı bağlayan hak ve yükümlülükler rejimine dönüşmüştür.⁶ Bu doğrultuda tanınan ayrıcalıkların kapsamı da, hukuki, ekonomik ve idari olmak üzere giderek genişlemiş; Avrupalı devletler, birbirlerinin elde ettiği ayrıcalıkların takipçisi olmuşlardır.

Diğer taraftan, antlaşma uygulamaları, XVII. yüzyılın başına kadar esas itibarıyla Osmanlıların güçlü konumda olarak kazandıklarını karşı tarafa kabul ettirme şeklinde süregelmiştir. Hatta uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, Osmanlı Devleti açısından haklı savaş nedeni olarak kabul edilmiş ve uygulamada da örnekleri gözlenmiştir.⁷ Ancak bu durum, 1606'daki Zıvatorok Antlaşması'nın ardından değişmiş; bu tarihten XVIII. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin akdettiği antlaşmalar, Avrupalı devletlere

³ Mübahat Kütükoğlu, "Ahidname", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 540; Mehmet İpşirli, "Sulh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 37, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 490; İrem Karakoç, "Türk Hukuk Tarihi'nde Uluslararası Antlaşmaların Uluslararası Hukukun Gelişim Sürecindeki Yeri", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2004, C: 6, S: 2, s. 239.

⁴ Pazarıcı, 1998, s. 68; Karakoç, s. 239.

⁵ Karakoç, s. 237.

⁶ Pazarıcı, 1998, s. 73-85. Belkıs Konan, Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Hukuki Durumu, Statü Yayıncılık, Ankara, 2013.

⁷ Ahmet Kılınç-Sultan Şuanur Şimşek, "Haklı Savaş Öğretisinin Klasik Dönem Osmanlı Devletindeki Görünümü", Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu'na Armağan, Yetkin Yayınları, Ankara, 2023, s. 620, 621, 625.

çıkarlarını benimsetme ya da kendisini korumasına ilişkin hükümleri açıklaması olarak şekillenmiştir.⁸

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti tarafından Zitvatorok, Karlofça, Pasarofça, Prut, Küçük Kaynarca gibi dönüm noktası teşkil eden önemli barış antlaşmalarının yanında, olağan nitelendirilebilecek kapsam ve içerikte pek çok antlaşma da yapılmış; her birinin görüşme ve akdedilme sürecinin sisteme farklı boyutlar kazandırdığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamasıyla beraber, uluslararası hukukta da İslam hukuku doğrultusunda uygulanan ilkelerden çeşitli reel politikalar gereği uzaklaşmıştır.⁹

1789 tarihli Fransız Devrimi sonucunda Avrupa'da yayılan milliyetçilik akımı ve insan hakları konusundaki gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni de etkilerken, XIX. yüzyılın başında azınlıkların korunması kapsamında çeşitli anayasal belgelerin düzenlenmesi sonucunu da doğurmuştur. Tanzimat Fermanı'yla başlayan bu düzenlemeler, 1856 yılında Islahat Fermanı'yla devam etmiş; Islahat Fermanı'nın ilanından yaklaşık bir ay sonra imzalanan Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin "Avrupa kamu hukuku" olarak adlandırılan uluslararası hukuk düzeninin taraflarından biri olduğu Avrupalı devletlerce kabul edilmiştir.¹⁰ Ancak aynı kongrede Âli Paşa'nın kapitülasyonların kaldırılması yönündeki yaklaşımı destek bulmamış; dolayısıyla uluslararası düzenin kapitülasyonlar konusundaki çelişkileri ortaya çıkmaya başlamıştır.

1876 yılında Türk hukuk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edildiğinde, o döneme kadar padişahın sahip olduğu ve uyguladığı yetkilerin metne döküldüğü görülmüştür. Dolayısıyla Kanun-i Esasi'nin padişahın yetkilerini düzenleyen 7. maddesi, uluslararası antlaşmalar konusunda anayasal dayanağı oluşturmakla birlikte; padişahın bu konudaki yetkisini kısıtlayıcı bir nitelik sergilememiştir.

Şöyle ki, padişah, klasik dönem boyunca devletin bir antlaşma ile bağlanmasına yönelik iradeyi açıklama yetkisini elinde bulundurmuş ve bu yetkiyi tek başına kullanmıştır. Devlet iradesi ile padişah iradesinin birleşmiş olduğu bu sistemin uygulandığı dönemde, antlaşmalar, padişah adına sadrazam, vezir, reisülküttap, kazasker veya tayin edilen temsilciler tarafından imzalanmıştır. Dolayısıyla 1876 yılında anayasanın ilanına kadar uygulanan usul, padişah adına yetkili kılınan temsilciler aracılığı ile antlaşma konusunda görüşmelerin yürütülmesi, metnin hazırlanması, imzalanması ve mühürlenmesi şeklinde olmuştur. Temsilciler tarafından oluşturulan antlaşma taslakları üzerinde son inceleme padişah tarafından yapıp, onun görüşleri doğrultusunda yeniden düzenlenerek süreç tamamlanmıştır. Bununla beraber, antlaşmaların yürürlüğe girişi konusunda 1876 Anayasası'na kadar, genel olarak onaylamadan sonra

---

⁸ Pazarıcı, 1998, s. 68, 69.

⁹ İpşirli, s. 490; Karakoç, s. 237.

¹⁰ Pazarıcı, 1998, s. 70, 71.

yürürlüğe girmeleri şeklinde bir kural yerleşmiş olmakla beraber, bunun bazı istisnalarına da rastlanmaktadır.¹¹

Bu istisnalara göre bazı antlaşmalar veya antlaşmaların belirli hükümleri, imza tarihinden itibaren yürürlüğe konulmaktadır. Örneğin, 1791 tarihli Zıştov Sözleşmesi'nin esas olarak onay belgelerinin teatisinden sonra yürürlüğe gireceği öngörülmekle beraber, yapılacak tahliyeler ile ilgili olarak sözleşmenin, imza tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.¹²

Bu noktada, dikkat çekici bir husus, padişahın onaylamadan önce yaptığı inceleme, aynı zamanda kendi adına vekaleten yapılan işlemi değerlendirmesidir. Zira her antlaşma, İslam hukukunun “vekilin yetkisi sınırları içinde yaptığı her işlemin müvekkili bağlayacağı” kuralının bir sonucu olarak geçerli olacaktır. Dolayısıyla padişahın antlaşmayı onaylaması, aynı zamanda vekilin vekalet sınırlarını aşır aşmadığını da tespit eden bir işlemdir. O halde padişah adına yapılan antlaşma - temsilci, yetki sınırlarını aşmadıysa ve yürürlüğe giriş konusunda ayrıca bir hüküm içermiyorsa- imzalandığı andan itibaren geçerli olmaktadır. Ancak 1876 Anayasası'ndan önceki dönemde imzalanmış olan antlaşmaların çoğu, onay işleminden sonra yürürlüğe girecek olması yönünde hükümler içermektedir.¹³

Uluslararası antlaşmaların onaylanması konusunda, 1876 Anayasası'yla sisteme dahil edilen Osmanlı parlamentosu, hiçbir şekilde yetki sahibi kılınmamış; 1878 yılında parlamentonun tatil edilerek 30 yıl kapalı kaldığı dönemde, padişah bu konuda sahip olduğu yetkiyi aynı şekilde kullanmaya devam etmiştir. Nitekim bu dönemde Osmanlı Devleti, çeşitli çok taraflı uluslararası antlaşma, sözleşme ve protokolü imzalayarak taraf olmuştur. Dolayısıyla 1856 yılında Avrupa devletler sistemine giren Osmanlı Devleti, sonraki dönemde yaşanan ulusal ve uluslararası, siyasal ve ekonomik zorluklara rağmen, uluslararası hukukta ortaya çıkan yeni gelişmeleri yakından takip etmiş ve iş birliklerini göz ardı etmemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti tarafından imzalanmış ve Lozan Antlaşması'nda yeniden yürürlüğe girmesi kabul edilen antlaşmalara bakıldığında (md. 99), -bir tanesi hariç olmak üzere- hepsinin 1876-1908 yılları arasında akdedilen uluslararası antlaşma, sözleşme ve protokollerden oldukları anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere, XIX. yüzyılın başında dünya ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar büyük ölçüde Avrupa'da toplanan konferanslarda şekillenirken, Osmanlı Devleti'nin de bu gelişmelerden uzak kalması mümkün olmamış; hatta doğrudan etkilenmiştir. Zira 1856 Paris Konferansı ve 1871 Berlin Kongresi, Balkanların sorunlarıyla ilgilenirken, 1884-85 Berlin Konferansları ise

¹¹ Sedat Kılıççı, Milletlerarası Antlaşmaların Onaylanması, AÜHFY, Ankara, 1968, s. 65; Halatçı Ulusoy, s. 32, 33.

¹² Kılıççı, s. 66.

¹³ Çelik, s. 95; Kılıççı, s. 19, 20; Karakoç, s. 243.

gelişmeye başlamış olan Afrika'da belli bir düzen amaçlamıştır.¹⁴ Bu doğrultuda modern devletler hukukunun yanında, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletlerin ortak bazı sorunlarının, ancak uluslararası uyumun sağlanmasıyla çözümleneceği inancı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece çeşitli konularda uluslararası iş birliği girişimleri hızlanırken, uluslararası antlaşma ve sözleşmelerle bu iş birliklerinin hukuki altyapısı da oluşturulmaya başlanmıştır.¹⁵ Bu doğrultuda, uluslararası örgütlerin kuruluş süreci de, Osmanlı Devleti tarafından yakından takip edilmiştir.

XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında toplanan çeşitli konferanslar, uluslararası örgütlerin kuruluşunun başlangıcını oluşturmuş; ancak yapmaya niyetlendikleri işi yerine getirmekte yetersiz kalmışlardır. Ulaşım, iletişim, sağlık ve ekonomik konularda iş birliğini kapsayan uluslararası birliklerin sayısı artsa da, geniş kapsamlı olmamış ve kendilerini spesifik alanlarla ilgilenerik sınırlandırmışlardır. Örneğin, ismi her ne kadar uluslararası olsa da, yaptığı çalışmalar Avrupa kıtasıyla sınırlı olan Uluslararası Halk Sağlığı Bürosu, buna örnek verilebilir. Ancak yine de XX. yüzyılın evrensel nitelikteki örgütlerinin doğuşuna yol açan yeni görüşler ortaya koymuşlardır. Daimî sekreterlikler, periyodik konferanslar, çoğunluk oyu, ağırlıklı oy ve orantısal mali katkı gibi konseptler idari iş birliğinin kolaylaştırılmasıyla, çağdaş uluslararası kuruluşların temellerini atmışlardır.¹⁶

Uluslararası örgütlerin kuruluşlarını düzenleyen antlaşma, sözleşme veya protokollerin yapım süreçleri incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin bazı toplantılara baştan davet edildiği, bazılarında ise süreç başladıktan sonra katılım sağladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu örgütlere Uluslararası Tarım Enstitüsü, Uluslararası Halk Sağlığı Bürosu, Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu, Dünya Posta Birliği ve Uluslararası Telgraf Birliği örnek verilebilir. Ancak bunlar arasında, Osmanlı döneminde gelişmelerin yakından takip edilmesine ve toplantılara iştirak edilmesine rağmen, çeşitli gerekçelerle üyelik işlemlerinin tamamlanmadığı örgütler de bulunmaktadır. Bu konu, Lozan Antlaşması'nda ve Cumhuriyet döneminde tekrar gündeme geldiğinde, diplomasi birikiminden yararlanılması açısından büyük fayda sağlamıştır.

Söz konusu diplomasi birikiminin oluşmasında, diplomatik temsilciliklerin rolüne değinilmesi kaçınılmazdır. III. Selim döneminde kurulmaya başlanan diplomatik temsilciliklerin¹⁷, bu döneme

¹⁴ Malcolm N. Shaw, Uluslararası Hukuk, 8. Baskı, TÜBA Yayını, Ankara, 2018, s. 941.

¹⁵ Serap Telli, Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması, A. Ü. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1991, s. 2-12.

¹⁶ Shaw, s. 942; Hilal Ünalmiş Duda, Uluslararası Örgütler Bağlamında Global Sağlık Politikaları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2008, s. 37.

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Gül Akyılmaz, Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı, Konya, 2000.

gelindiğinde belirli bir tecrübe kazanmış olarak, söz konusu antlaşmalarla ilgili gelişmelerde gerek İmparatorluk merkeziyle, gerek buldukları ülkenin makamlarıyla son derece aktif ve koordinasyonu sağlayıcı bir rol oynadıkları görülmektedir. Dolayısıyla modern uluslararası hukukun uygulanmasında, devletler ve örgütlerle ilişkilerin yürütülmesi ile antlaşma görüşmeleri, imzalanması ve onaylanması gibi aşamalarda, gerek iç, gerek dış örgütlenmenin katkısı, bu dönemden itibaren izlenmeye başlanmaktadır.

Diğer taraftan, Osmanlı döneminde uluslararası antlaşmaların iç hukuka yansımaları da, takip edilebilmektedir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin de taraf olduğu denizaltı kablolarının korunmasına ilişkin 14 Mart 1884 tarihli Sözleşme'nin imzalanmasının ardından, 20 Ekim 1886 tarihinde Tahte'l-bahr Telgraf Hututunun Muhafazasına Dair 14 Mart Tarihli Mukavele-i Düveliyeye Mugayir Harekatın Men'i Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Benzer şekilde, 18 Kasım 1889 yılında köle ticaretinin engellenmesi amacıyla Brüksel'de toplanan konferansta imzalanan protokolden yaklaşık bir ay sonra, 16 Aralık 1889 tarihinde Zenci Köle Ticaretinin Men'ine Dair Kanun kabul edilmiş; 1890'da ise zenci kölelerin ihtiyaçları hakkında bir mazbata yayınlanmıştır.

Görüldüğü üzere, bir yandan uluslararası hukukta var olan gelişmeler, diğer yanda iç hukukta kabul edilen düzenlemeler, kölelik gibi kökleri çok eskiye dayanan uygulamada devletin çalışmalarının birbirlerini tamamlayıcı yönünü ortaya koymaktadır. Ancak bu noktada 1884 tarihli Berlin Genel Senedi ile 1891 tarihli Brüksel Beyannamesi ve Genel Senedi gibi iki uluslararası belgenin arasındaki kısa dönemde, konuya özel bir kanunla iç hukuk düzenlemesi yapılması, Osmanlı Devleti'nin bu süreci baştan sona takip ederek, ulusal ve uluslararası hukuk arasında etkileşimi de gerçekleştirdiği açıkça ifade edilebilir.

1908 yılına gelindiğinde, II. Meşrutiyet dönemi başlarken, 1909 yılında Anayasa'da yapılan değişikliklerle sistem parlamenter rejime yaklaştırılmış; kuvvetler arasında bir çeşit uyum ve denge sağlanmaya çalışılmıştır. Parlamenter rejimlerde antlaşmaların görüşülmesi yürütme organının yetkileri içinde olduğu gibi, 1909 sisteminde de bu yetki, padişahın elinde bırakılmıştır. Onay öncesi aşamalarda yapılacak olan işlemler, eskiden olduğu gibi, padişah adına bakanlar veya yüksek memurlar aracılığıyla yürütülürken, uluslararası antlaşmalar açısından değişikliğin yalnızca onay aşamasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1909 yılındaki değişikliklerle yasama ve yürütme organları arasında antlaşmaların konusunda bir yetki bölünmesi getirilmiş ve yeni bir sistem benimsenmiştir.¹⁸

Ancak şu noktaya dikkat edilmelidir ki, Anayasa'nın 7. maddesinde sınırlayıcı olarak sayılanlar dışında kalan antlaşmalar padişah tarafından onaylanmaya devam edilecektir. Metinde geçen meclis tasdikinin gerçek anlamda bir onay yetkisi olmadığı konusunda görüşler vardır. O halde,

¹⁸ Seha L.Meray, "Türk Anayasa Sisteminde Andlaşmaların Görüşülmesi". AÜSBFD, 1964, C: 19, S: 1, s. 77; Kılıççı, s. 79, 80; Karakoç, s. 246.

burada sözü geçen işlem, antlaşmanın onaylanmasını uygun bulma olabilir. Çünkü onay işlemini yine padişah yapacak; ancak bunu, 7. maddede sayılan antlaşmalar söz konusu olduğunda, Meclis'in uygun bulması üzerine gerçekleştirecektir. Bu çerçevede Meclis'e tanınan yetkinin, bir kural olmayıp; geniş de olsa, bir istisna olduğu yorumu yapılmıştır.¹⁹

Görüldüğü üzere, 1909'dan sonra bazı antlaşmalarda, antlaşma ile bağlı olma hususunda devlet iradesinin oluşabilmesi için, padişahın yasama organı ile, yani Meclis-i Umumi ile, iş birliği yapması gerekmektedir. Bu iş birliği barışa, ticarete, arazi terk ve ilhakına, Osmanlı tebaasının temel haklarına ilişkin antlaşmalar hakkında yasama organının da uygun bulmasıyla gerçekleşmektedir. Padişah, bu konulardaki antlaşmaları, parlamentonun uygun bulmasından sonra onaylayabilmektedir.²⁰

Şöyle ki, 1909 değişikliğine göre 7. maddede belirtilen özellikteki antlaşmalar Padişah tarafından onaylanmadan önce tasarı halinde Meclis-i Mebusan'a sunulmakta, burada üzerinde görüşüldükten sonra Meclis-i Ayan'a gitmektedir. Antlaşma, orada da görüşülüp uygun bulunduktan sonra, Padişah tarafından onaylanmakta ve böylece devlet onunla bağlanmış olmaktadır. Ancak uygulamada yeni sisteme göre önemli sayılabilecek bütün antlaşmaların, padişah tarafından onaylanmasından önce, yasama organı tarafından uygun bulunması gerekliyse de, bu kategoriye giren bazı antlaşmaların bu onay alınmadan yürürlüğe konulmuş olduğu da görülmektedir.²¹

İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca, uluslararası antlaşmalar konusunda gerek siyasi sebepler, gerek savaş koşulları nedeniyle, parlamento işleyişi açısından tam bir yeknesaklıktan bahsetmek mümkün olmasa da; özellikle iş birliğine yönelik çok taraflı antlaşmalar açısından parlamentonun her iki kanadında da destekleyici görüşler ortaya konulmuştur. Ancak iş birliklerin doğurduğu mali yükümlülükler, Devletin içinde bulunduğu uzun savaş dönemlerinin yarattığı ekonomik güçlük nedeniyle, katılım konusunda zaman zaman tereddüt yaratmıştır. Bununla beraber, Devletin uluslararası düzenin bir parçası olmakta ve gelişmeleri takip etmekte hiçbir zaman kopukluk yaşamadığı belirtilmelidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi, aynı zamanda uluslararası antlaşmalar açısından önemli bir tartışmayı başlatmıştır. Bu tartışmalar arasında en önemli yeri, kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması kararı oluşturmuştur. Ancak savaşın sonunda ağır koşullarla Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, işgal kuvvetlerinin ülkeye gelmesinin yanında, kapitülasyonların sağladığı tüm ayrıcalıklı koşulların da ülkede yeniden tesis edilmesi sonucunu doğurmuştur.

---

¹⁹ Çelik, s. 95; Karakoç, s. 246.

²⁰ Kılıççı, s. 79.

²¹ Kılıççı, s. 79.

II. T.B.M.M.'NDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR

Ülkedeki işgallere karşı başlayan direnişi, Ankara'da millî egemenliğe dayanan bir meclisin kurulması izlemiştir; böylece Millî Mücadele, aynı zamanda bir devletin kuruluş sürecini de içinde barındırmıştır. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurucu meclis özelliği çerçevesinde millî egemenlik ilkesine göre şekillendirdiği 1921 Anayasası'nı kabul ederken, Kanun-i Esasi'yi açıkça yürürlükten kaldırmayarak, aynı topraklar üzerinde iki anayasalı bir dönemi başlatmıştır. Ancak bu durum, Kanun-i Esasi'nin yeni anayasaya aykırı olmayan hükümlerinin geçerliliğiyle sınırlı tutulmuştur.²²

Kuvvetler birliği esasını ve meclis hükümeti sistemini benimseyen 1921 Anayasası, Kanun-i Esasi'nin 7. maddesinde düzenlenen padişahın görev ve yetkilerinin de, artık Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu doğrultuda, 1921 Anayasası'nın 7. maddesi ile uluslararası antlaşma yapma konusunda da tüm yetkiler, T.B.M.M.'nde toplanmıştır. Dolayısıyla uluslararası antlaşma görüşmeleri, bu dönemde Meclis adına, Meclis'in kendi üyeleri arasından seçtiği temsilcileri tarafından yürütülmüş; söz konusu uygulama, Lozan Antlaşması'nda da geçerli olmuştur.²³

Aynı dönemde yapılan antlaşmaların yürürlüğe girişi, T.B.M.M. tarafından kabul ve tasdik edilmesiyle gerçekleşmiştir. 1921-1924 yılları arasında T.B.M.M. Hükümeti adına yabancı devletlerle yapılan 14 antlaşmadan – bir istisna dışında– hepsi, Meclis'in kabul ve tasdik ettiğini gösteren kanunlarla yürürlüğe girmişlerdir. Ancak söz konusu 13 antlaşmanın yürürlüğe girdikleri tarih açısından az da olsa farklılık gösteren örnekler vardır.²⁴

Bu dönemde istisnai nitelik taşıyan örnek ise, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan Türk-Fransız İtilafnamesi'dir. Zira onaylama ve yürürlüğe girmesi bakımından metinde bulunmayan açıklamaya, aynı gün imzalanan anlaşmaya ek protokolde yer verilmiş; anlaşmanın imzadan sonra en geç 15 gün içinde onaylanacağı ve onaylama ile yürürlüğe gireceği ifade edilmiştir.²⁵

Onay ve yürürlüğe girme aşamasında görülen az sayıdaki farklı örnekler, 1921 Anayasası'nın 7.maddesinde benimsenen ilkedeki sapma niteliğinde görülebilecekse de, yürürlükteki siyasal rejimin niteliği değerlendirildiğinde böyle olmadığı anlaşılmaktadır. T.B.M.M.'nin antlaşmaların çoğunluğunda yaptığı gibi, birer kanunla kabul ve tasdik etme usulü tercih edilebileceği gibi, temsilcilere antlaşmayı imza ile yürürlüğe koyma yetkisi verilebilir veya temsilciye karşı tarafın onaylamasıyla T.B.M.M.Hükümeti'nin de onaylanmış sayılacağını beyan

²² Seda Örsten Esirgen, "1921 Anayasası Döneminde Kanun-i Esasi", Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2022, s. 117.

²³ Kılıççı, s. 71; Halatçı Ulusoy, s. 50; Örsten Esirgen, s. 122.

²⁴ Çelik, s. 97.

²⁵ Çelik, s. 98.

etme yetkisi tanınabilir. Nitekim Ankara Anlaşması'nın istisnai yönünü ortaya çıkaran ek protokol hükmünde, "Yusuf Kemal Bey, Fransa Hükümetinin tasvibinin kendi Hükümetinin derhal tasvibini istilzam edeceğini Hariciye Vekili sıfatıyla beyan etmiştir". Dolayısıyla bu seçeneklerden hiçbiri, 1921 Anayasası ile benimsenen ve uygulanan siyasal rejim içinde, Anayasa tarafından antlaşma yapma yetkisini kullanmak için öngörülen usule aykırı düşmemektedir.²⁶

Dönemin uluslararası hukuk açısından en önemli sorunlarından birisi de, Milli Mücadele'yi yürüten kurucu kadronun Türk ulusunun hükümetini ve devletini temsil yeteneği konusunda yaşanmıştır. Zira T.B.M.M. Hükümeti'nin, Türk ulusunu temsil ettiğinin çeşitli biçimlerde bildirilmesine rağmen, yabancı devletlerce tanınması zaman almıştır. Farklı zeminlerde çeşitli ilişkilerin yürütülmesine karşın, Avrupa devletlerinin bu konudaki yaklaşımının son aşaması, barış görüşmelerine İstanbul Hükümeti ile T.B.M.M.Hükümeti'nin birlikte davet edilmesi olmuştur.²⁷ T.B.M.M.'nin 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması kararını almasıyla, Türk milletinin tek temsilcisi olarak barış görüşmelerinde yer almıştır.

Sonuç olarak, T.B.M.M., Lozan Barış Konferansı'na gitmek üzere kendi üyeleri arasından belirlediği, İsmet Paşa'nın baş delegeliğini üstlendiği Türk heyetini, kurulmakta olan yeni devletin uluslararası antlaşma, sözleşme veya uluslararası örgüt üyeliği gibi yönlerden uluslararası hukuktaki statüsüyle ilgili her konuda görüşmeler yürütmeye yetkilendirmiştir.

III. LOZAN KONFERANSI'NDA VE BARIŞ ANTLAŞMASI'NDA ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR

Modern uluslararası hukuk anlayışı, Lozan Barış Görüşmeleri boyunca gerek Türkiye, gerek Müttefik Devletler tarafından atıf yapılan bir dayanak olmuştur. Kapitülasyonlarla ilgili yapılan tartışmalarda bu ilkeler sıklıkla gündeme gelirken, uluslararası antlaşma ve uluslararası örgüt üyelikleri konusunda her iki taraf yönünden de bu ilkelere daha az ihtiyaç duyulduğu görülmüştür.

Bunun altında yatan neden, araştırmaya konu uluslararası antlaşma ve sözleşmeler ile uluslararası örgütlerin, yeni ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında modern devletler hukuku ilkeleri çerçevesinde ortaya çıkmış olmalarıdır. Oysa kapitülasyonların Osmanlı tarihi boyunca geçirdiği dönüşüm ile siyasal ve ekonomik etkenler sonucunda amacını aşan bir uygulama haline gelmesi, konuyla ilgili her devletin menfaatinin zedelenmesine, farklı gerekçelerle uluslararası hukuka dayandırılmaya çalışılarak kaldırılmasına muhalefet edilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Lozan Konferansı'nda tarafların uluslararası antlaşmalar kapsamında sürdürdükleri tartışmalar, her zaman modern devletler hukuku

²⁶ Çelik, s. 98, 99.

²⁷ Pazarıcı, 1998, s. 85-87.

ilkelerinin gereklerine uygunluk açısından değil; farklı yönlerden ele alınarak yürütülmüştür.

Çalışmanın kapsamı çerçevesinde, Lozan Konferansı'nda uluslararası antlaşma ve sözleşmeler ile uluslararası örgütlerin ne şekilde ele alındığına bakılacak olursa, bu konunun Konferans'ın çalışma sistemi içinde var olan üç ana komisyonda da çeşitli tarihlerde gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

Uluslararası antlaşma ve sözleşmeler, Konferans gündemine ilk olarak 2 Aralık 1922'de Üçüncü Komisyon olan İktisat ve Maliye Sorunları Komisyonu'nun Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt Komisyonu toplantısında fikri ve sınai mülkiyet konuları görüşülürken gelmiştir.

Bu konuda Müttefik Devletler tarafından Türkiye'nin henüz katılmadığı uluslararası sözleşmeler olduğunun dile getirilmesi üzerine; Türk delege Hasan Bey, bu durumun Türkiye'nin konuyla ilgili davranış özgürlüğünü elinde tutmak isteginden başka bir şey olmadığını belirtmiştir.

Aynı gün Türk Temsilci Heyeti, Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt Komisyonu'na Ticarete Uygulanacak Rejim Hakkında bir tasarı sunmuştur. Gümrük rejimine ilişkin olarak Müttefik Devletlerin sunduğu teklifin esasları üzerinde yapılan görüşmelerden sonra, Türk Temsilci Heyeti, Türkiye'nin tek isteginin antlaşmalara dayanan ölçülü bir rejim kurulması olduğunu açıklamış; Barış Antlaşması'nın imzalanmasından başlayarak iki yıl içinde, aralarında, devletler hukuku kurallarına ve karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesine dayanan ticaret antlaşmaları yapılabileceğini bildirmiştir.²⁸

İngiltere Temsilci Heyeti'nden Fountain, fikri ve sınai hakların korunması konusunda iki sorun öngördüklerini ifade etmiştir: İlk olarak fikri ve sınai haklara yönelik olası ihlallere karşı, Türkiye'nin yürürlükteki uluslararası sözleşmelere katılmasıyla geniş ölçüde korunma sağlanmış olacağını; ikinci olarak, savaşın bu konuda yarattığı sorunların İktisat Sorunları Alt Komisyonu'nun yetki alanı çerçevesinde çözüme bağlanması olduğunu söylemiştir. Türk Heyeti, Hükümetin hem kendi çıkarları, hem de genel çıkarlar için, konuyla ilgili uluslararası sözleşmelere katılacağını, söz konusu sorunlara ilişkin Müttefik Devletler tekliflerini de inceleyeceklerini vurgulamıştır.²⁹ Dolayısıyla Türk Heyeti'nin Konferans boyunca uluslararası hukukun gerektirdiği eşit ve karşılıklı korumaya destek veren tavrı, bu konuda da ortaya çıkmıştır.

Gerek Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt Komisyonu'nda, gerek İktisat Sorunları Alt Komisyonu'nda, Müttefik Devletler Temsilci Heyetlerince fikri ve sınai hakların korunmasına ilişkin teklif edilen hükümler ele alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye'den özellikle Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girişinden itibaren 12 aylık bir süre içinde konuyla ilgili bazı sözleşmelere katılması istenirken; söz konusu 12 aylık sürenin sona

²⁸ Seha L. Meray, Lozan Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 299, 300.

²⁹ Meray, Birinci Takım, C. III, s. 297, 298.

ermesinden önce ve sonra sözleşmelerdeki ilkeler uyarınca Müttefik Devletler uyruklarının fikri ve sınai haklarını etkili kanunlarla tanıma ve koruma yükümlülüğü üstlenmesi düzenlenmiştir. Türk Heyeti'nden Zekai Bey, savaş öncesi fikri ve sınai hakların yeniden tanınması ve/veya geçerli sayılması hususunun Türk Hükümeti tarafından kabul edilmeyeceği açıkça belirtilmiştir.³⁰

Görüldüğü üzere, Türk Heyeti, Osmanlı dönemine ait herhangi bir yükümlülüğün ya da sorumluluğun devamı sonucunu doğuracak bir taahhüdün altına girmeyi kesin bir dille reddetmiştir. Ancak bu durum, yeni teknolojik ve ekonomik gelişmelerin takip edilmeyeceği, bu konulardaki uluslararası hukuk düzenlemelerine katılım sağlanmayacağı anlamına gelmemiştir.

Diğer taraftan, Üçüncü Komisyon'un 8 Aralık 1922 tarihli toplantısında Ulaştırma ve Taşıma İşleri Alt Komisyonu'nun raporu görüşülüp, raporun 1. ve 2. maddesinin kabul edilmesiyle, Türkiye'nin transit, ulaşımaya elverişli su yolları ve limanlarla ilgili bazı Statü, Protokol ve Bildiri'ye katılımı düzenlenmiştir.³¹

27 Aralık 1922 tarihinde İktisat ve Maliye Sorunları Hakkındaki Üçüncü Komisyon'un toplantısında İsmet Paşa, Türkiye'nin ekonomik ve mali açıdan gelişmesinin, ülkenin tam bağımsızlığına bağlı şekilde, Türkiye'nin varlığının temel şartı olduğunu belirtmiştir. Bağımsız her ulus gibi, Türk ulusunun da, ekonomik özgürlüğünü engelleyen bütün kısıtlamalardan kurtulması zorunludur. Bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, gelecekteki ulusal ekonomisinin de dayanağı olacak şekilde, uluslararası ekonomik ilişkilerinde ve bu ilişkileri düzenlemek için yapacağı antlaşmalar ve sözleşmelerde, egemenliğinin ve bağımsızlığının gereklerine uygun olarak, bağımsız bütün başka uluslar gibi, karşılıklı işlem görme ve devletler hukuku temeline dayanan ekonomik ilişkiler sürdürmeyi istemektedir. Böylece bu ilişkileri ancak çağdaş hukuk ilkeleri yönetirse, söz konusu meşru istegın gerçekleştirilebileceği ortaya konulmuştur.³²

Konferans'ta Ocak ayına gelindiğinde, bu kez İkinci Komisyon'un "Ekonomik Rejim Bakımından Yabancıların Durumu"nu görüşmekte olan İkinci Alt Komisyonu'nda uluslararası antlaşmaların yeniden yürürlüğe konulması meselesi gündeme gelmiştir.

Türk Heyeti, uluslararası antlaşma ve sözleşmeler konusunda görüşmelerde ilk olarak savaşın bu düzenlemeleri ortadan kaldırdığı tezini savunmuş; yeniden yürürlüğe konulmalarını kabul etmemiştir. Bu noktada özellikle Türkiye açısından zararlı olabilecek antlaşmaların ortadan kalkması için savaşın antlaşmaları feshettiği ileri sürülmüştür. Zira eski antlaşmaların kapitüler nitelikte olma ihtimali nedeniyle, bu yönde bir duruş tercih edilmiştir.³³

³⁰ Meray, Birinci Takım, C. III, s. 309, 310.

³¹ Meray, Birinci Takım, C. III, s. 20, 23.

³² Meray, Birinci Takım, C. III, s. 3.

³³ Cemil Bilsel, Lozan, C. II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 161.

Diğer taraftan, Türkiye ile Müttefik Devletler arasında savaştan önce yürürlükte bulunan sözleşmeler, savaş yüzünden kesintiye uğramış; ancak sözleşmeler, tarafsız devletlerin de bunlara katılmış olmaları yüzünden tamamen ortadan kalkmamıştır. Dolayısıyla söz konusu sözleşmelerden bir kısmının Türkiye ile Müttefik Devletler arasında yeniden yürürlüğe konulmasının ele alınması gerekmiştir. Türkiye'nin, savaştan önce katılmamış olduğu –örneğin hastane gemilerine ilişkin anlaşma, radyo-telgraf sözleşmesi– sözleşmeler vardır ki, Türkiye'nin bunlara katılması mutlaka yarar sağlayacaktır. Nitekim imzalanacak Barış Antlaşması yoluyla, Türkiye'nin bu sözleşmelere katılmasıyla, Müttefik Devletler de, kendilerini olağan ilişkilerin yeniden kurulacağı konusunda güvence altına almış olacaktır.³⁴

Bu konuda daha önce Babiâli Hukuk Müşavirliği'nin 15 Aralık 1921 tarihli bir mütalaasında da, savaş halinin savaştan devletler arasındaki antlaşma ve sözleşmeleri sona erdirmesinin söz konusu olduğu, 1907 Lahey Mukavelenameleri gibi savaş haline mahsus olmak üzere imzalanmış sözleşmelerin bu kuraldan istisna tutuldukları belirtilmiştir. Ancak 1905 tarihli Uluslararası Tarım Enstitüsü'nün kuruluşuna esas olan sözleşme, savaş haline ilişkin olmamakla beraber, istisnalar arasında sayılması mümkün müdür? Bu sözleşmeyi devletlerin her biriyle ayrı ayrı imzalamış oldukları düşünülürken, bu doğrultuda 1905 tarihli Sözleşme'nin de Osmanlı Devleti ile müttefikleri ve tarafsız devletler arasında devam ettiği, ancak savaştan veya ilişkisini kesen devletler ile arasında feshedildiği kabul edilmelidir. Zira Uluslararası Tarım Enstitüsü'nün faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunduğu veya siyasi ilişkilerini kesmiş olan devletler ile bu durumda olmamakla beraber Osmanlı Devleti'yle çalışma gerçekleştirmek istemeyebilecek devletlerin iştirakiyle yürütülmektedir. Dolayısıyla bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin de söz konusu Enstitü'nün faaliyetlerinden ve sözleşmeden yararlanması mümkün değildir.³⁵

Görüldüğü üzere, barış görüşmelerinde Avrupa devletleri, Türkiye'yle ilişkilerini birçok açıdan değerlendirirken, uluslararası hukukun farklı alanlarında doğacak sonuçlar da göz önünde bulundurulmuştur.

Bu doğrultuda, Fransız delege Serruys, Osmanlı Devleti'nin savaştan önce taraf bulunduğu düzenlemelerden yeniden yürürlüğe konulmaları önerilen, taraf olmadığı takdirde, Türkiye'nin katılmasının uygun olacağı çeşitli sözleşmelerin bir çizelgesinin düzenlenerek Türk Temsilci Heyeti'ne sunulacağını belirtmiştir. Ayrıca söz konusu heyetlerin antlaşma ve sözleşmelerin mümkün olduğu kadar tam bir

³⁴ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 172.

³⁵ Aynı belgede Sevr Antlaşması'na da değinilmiş; Antlaşma'da söz konusu sözleşmenin yeniden yürürlüğe girecek şekilde düzenlenmesinin, aslında savaş devam ederken sözleşmenin yürürlüğünün devam etmediğini gösterdiği ileri sürülmüştür. Dolayısıyla eğer sözleşme devam ediyorsa, böyle bir hükme yer verilmesine gerek kalmayacağı ileri sürülmüştür. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO), 4710/353246-3.

çizelgesini düzenlemeye çalıştıklarını belirtmiş; Türkiye'nin eski Müttefikleri ile savaştan sonra yapılan antlaşmaların hiçbirinde bu yolda bir hükmün öngörülmediğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Müttefik Devletlerin, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan devletlerle imzaladıkları antlaşmaların hepsinde, kendilerinin yürürlüğe girmesini istedikleri antlaşmaları, eski düşmanlarına sadece bildirdiklerini söyleyerek, Türk Temsilci Heyeti'ne gösterilen yaklaşım farkını vurgulamışlardır.³⁶

Ancak şu nokta gözden kaçırılmamalıdır ki, diğer devletlerden farklı olarak, Osmanlı ülkesinin Müttefikler tarafından birçok noktadan Mütareke hükümlerine aykırılık oluşturacak şekilde işgali, Millî Mücadele Hareketini doğurarak, yeni bir devletin kuruluş sürecini de başlatmıştır. Millî egemenlik anlayışına dayalı olarak kurulan bu devlet, önce savaş alanında bağımsızlık mücadelesini verip, elde ettiği askerî zaferin ardından diplomasi masasına oturmuştur. Dolayısıyla Türk Heyeti'nin Lozan'daki görüşmelerdeki konumu, Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren diğer antlaşmaları imzalayan devletlerden farklıdır.

Bununla ilgili olarak Müttefik Devletlerin sundukları teklif kapsamında bir madde dikkat çekicidir. Yeniden yürürlüğe girecek düzenlemelerle ilgili olarak, Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girişinden itibaren 12 aylık bir süre içinde, isteyen Müttefik Devletlerden her birinin Türkiye ile ayrıca anlaşabileceğini öngören bir maddeye de yer verilmiştir. Ancak Türk Heyeti'nden Mustafa Şeref Bey, kapitülasyon benzeri bir nitelik taşıma ihtimaline dayanarak, yeniden yürürlüğe girecek antlaşmalarla ilgili olarak çizelgelerin her birinin inceleneyeceğini ve devletlerle ayrı görüşmeleri reddetmeyeceklerini, özel görüşmelerin yürütülebileceğini belirtmiştir. Bununla beraber, söz konusu maddenin Barış Antlaşması'na konulmasında herhangi bir yarar olmadığı, zira Türkiye'nin kendisinden hangi antlaşmaların yürürlüğe konulmasının isteneceğini bilememesi nedeniyle yükümlülük altına girmeyeceklerini de vurgulamıştır. Fransız delege Serruys ise bu maddenin görüşmelerin etkili olarak yürütüleceğine bir güvence niteliğinde olduğunu ve olağan uluslararası ilişkilerin yeniden başlaması için gerekliliğini açıklamış ve ısrarcı olmuşsa da; Mustafa Şeref Bey, Türkiye'nin ilgili devletlerle iki taraflı antlaşmaların yeniden yürürlüğe girmesini kabul etmediklerini, devletler hukuku temellerine dayanan yeni sözleşmeleri görüşmeye ve antlaşmalar rejimini tümüyle yeniden düzenlemeye istekli olduklarını tekrarlamıştır.³⁷

Bu noktada Serruys, hava ulaşımının düzenlenmesine ilişkin 13 Ekim 1919 tarihli Sözleşme'ye Türkiye'nin katılımı konusunun askıda bırakıldığını; siyasal olarak değilse de, teknik açıdan önemli olan bu sözleşmenin de, Türkiye'nin katılmayı yükümleneceği sözleşmeler arasında yer almasını istediklerini vurgulamıştır. Mustafa Şeref Bey, Ulaştırma ve Taşıma İşleri Alt Komisyonu'ndaki görüşmeler sırasında, Türk Temsilci Heyeti'nin bu sözleşmeye katılmama nedenlerini

³⁶ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 172.

³⁷ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 180, 181.

açıkladığını ve görüşlerinin değişmediğini ifade etmiştir. Söz konusu sözleşmenin birtakım devletlere, başka devletler zararına yarar sağladığına ve devletler hukuku kurallarıyla bağdaşmayan hükümler içerdiğine dikkat çekmiş; ayrıca Türkiye'nin bu sözleşmeye kayıtsız şartsız katılmasını önleyen yükümlülükler altına girmiş olduğunu açıklamıştır. Serruys, yine de Türkiye'nin sözleşmeye katılırken çekince öne sürme hakkının bulunduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir.³⁸

Benzer bir durum, Roma'da Uluslararası Tarım Enstitüsü kurulmasına ilişkin 7 Temmuz 1905 tarihli Sözleşme'de yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, bu sözleşmeye savaştan önce katılmış; ancak Enstitü, savaş sırasında sadece Müttefik Devletler ile tarafsız devletler yararına çalışmıştır. Bu nedenle Türk Heyeti adına Mustafa Şeref Bey, Enstitü'nün savaş zamanındaki çalışmalarından doğan ve birikmiş durumdaki giderlerine Türkiye'nin katılmayacağını, ancak Sözleşme'nin yeniden yürürlüğe konulmasına karşı çıkmadıklarını belirtmiştir. Müttefik Devletler Heyetleri, bu talebi uygun bulmuştur.

Bu arada İtalyan Temsilci Heyeti, Türkiye'nin katılım sağlayacağı uluslararası antlaşmaları düzenleyen maddeye kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin olarak Bern'de imzalanmış olan 26 Eylül 1906 tarihli Sözleşme'nin de eklenmesini teklif etmiş; Türk Heyeti, bu teklifi kabul etmiştir.

Ocak ayının sonuna gelindiğinde, 27 Ocak 1923 tarihli İkinci Komisyon'un genel oturumuna "Birtakım Antlaşmaların ve Sözleşmelerin Yeniden Yürürlüğe Konulmasına ya da Bunlara Son Verilmesine İlişkin Rapor" başlıklı Alt Komisyon raporu sunulmuştur.³⁹

Bu rapora göre, Türkiye ile diğer Devletler arasında yeniden yürürlüğe konulacak çok taraflı ya da iki taraflı antlaşmalar sorununu incelemekle görevli İkinci Alt Komisyon, Türkiye'nin savaştan önce Osmanlı Devleti'nin katılmış bulunduğu birtakım antlaşmaların yeniden yürürlüğe konulmasına ve ekonomik nitelikte öteki uluslararası sözleşmelere katılma sözü vermesine ilişkin iki madde hazırlamıştır.

Bu noktada Türk Temsilci Heyeti, Roma'da bir Uluslararası Tarım Enstitüsü kurulmasına ilişkin 7 Haziran 1905 tarihli Sözleşme'nin yeniden yürürlüğe girmesini kabule hazır olduğunu bildirmiş; ancak Türkiye'nin, bu Sözleşme'ye katılmasının yararlarını uygulamada hiç görmediği savaş süresine ilişkin katılma payının ödenmesi konusunda öne sürdüğü çekinceyi tekrarlamıştır. Benzer şekilde, hava ulaşımının düzenlenmesine ilişkin 13 Ekim 1919 tarihli Sözleşme'ye katılma konusunda da Türk Heyeti, bir çekince dile getirmiş; söz konusu çekinceyi daha önce Ulaştırma ve Taşıma İşleri Alt Komisyonu'nda da belirtmiştir.

Benzer şekilde, 1912 tarihli Uluslararası Sağlık Sözleşmesi'ne katılım Türkiye tarafından taahhüt edilirken, Sözleşme'nin 54., 88. ve 90.maddelerine çekince öne sürebilecektir. Aynı doğrultuda Türkiye, afyon, kadın ticaretinin engellenmesi ve müstehcen yayınların

³⁸ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 179.

³⁹ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 69.

önlenmesine ilişkin Sözleşmelere katılmayı da yükümlenmektedir. Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, afyon konusunda kesin cevabını ileride bildirme hakkını saklı tutmuştur.⁴⁰

Bunun dışında, Alt Komisyon tarafından, Türkiye ile herhangi bir başka Devlet arasında yapılmış antlaşma, sözleşme ya da anlaşma hükümlerinin, Barış Antlaşması ile çatışır sayılmayacağına ilişkin de bir madde öngörülmüştür. Türk Temsilci Heyeti, söz konusu maddeye, ekonomik olmaktan çok, siyasal nitelik arz ettiği gerekçesiyle karşı çıkmış; hatta bu siyasal niteliğinden ötürü, Alt Komisyon'un yetkili olmadığını da dile getirilmiştir.

Diğer Temsilci Heyetleri, bir yandan Siyasal Komisyon'un artık çalışmalarını bitirdiğini, öte yandan bu nitelikte bir hükmün Antlaşma'ya konulmasını gerektiren antlaşmaların ya da antlaşma hükümlerinin ekonomik niteliğini ileri sürerek, Alt Komisyonun yetkili olduğunu savunmuşlar ve hükmün kalmasını istemişlerdir.⁴¹

31 Ocak 1923 tarihinde Müttefikler tarafından Türk Heyeti'ne sunulan Antlaşma Tasarısına bakıldığında, Türk Heyeti'nin itiraz ettiği 114. ve 115. maddelerin, nihai olarak Barış Antlaşması'nda düzenlenmediği görülmektedir.

Taslağın 114. Maddesine göre, Türkiye ile yapılmış iki-taraflı antlaşmalar, sözleşmeler ve anlaşmaların yeniden yürürlüğe konulması gerekiyorsa, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak 12 aylık bir süre içinde, Müttefik Devletler isterlerse, Türkiye ile anlaşabileceklerdir.

Taslağın 115. maddesinde ise, Türkiye ile herhangi bir Devlet arasında yapılmış antlaşmaların, sözleşmelerin ve anlaşmaların hükümlerinden hiçbirinin, Lozan Antlaşması'na aykırı olamayacağı düzenlenmiştir. Bu yüzden, Türkiye, Antlaşma ile bağdaşmaz nitelikte olan herhangi bir hükmü artık geçersiz saydığını bildirmeyi yükümlenecektir.

Ayrıca 99. maddede yeniden yürürlüğe gireceği kabul edilen antlaşma ve sözleşmeler arasında sadece Türk Borçlanması'na (*Emprunt turc*) ilişkin 27 Haziran 1855 tarihli Sözleşme'ye yer verilmemiştir. Dolayısıyla ilk taslak ile nihai Antlaşma metni karşılaştırıldığında, Antlaşma'da iki maddenin çıkarıldığı ve bir antlaşmanın yeniden yürürlüğe girmesinin kabul edilmediği görülmektedir.⁴²

Müttefik Devletler, diğer barış antlaşmalarında takip edilen usulden farklı bir usul teklif etmişler; bu usul, kendilerine elverişli görünecek antlaşmaların aralarında uyuşarak yürürlüğe girmesi yönünde olmuştur. Dolayısıyla bir tarafa değil, iki tarafa elverişli olan antlaşmalar, iki tarafın uyuşmasıyla yürürlüğe girecek; böylece eşitlik ve mütekabiliyet esası hakim olacaktır. Bununla beraber, kapitülasyonların kayıtsız ve şartsız ilgası kabul edildiği için, Barış Antlaşması'na iki taraflı antlaşmalar

⁴⁰ Meray, Birinci Takım, C. III, s. 103.

⁴¹ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 69, 70.

⁴² Meray, Birinci Takım, C. I, Kitap II, s. 92, 93; İkinci Takım, C. II, s. 36, 37.

hakkında madde koymak anlamsız olacağından, Müttefik Devletler bu konuda ısrar etmemişlerdir.⁴³

Çok taraflı antlaşmalardan Uluslararası Roma Ziraat Enstitüsü'ne tekrar taraf olunması, savaş yıllarına ilişkin olarak ödenmesi gereken üyelik aidatı nedeniyle görüşmelerde tartışma konusu olmuştur. İsmet Paşa, söz konusu Enstitü'ye Türkiye'nin tekrar gireceğini, ancak bunun verilmemiş paralar hakkında hiçbir taahhüdü içermeyeceğini söylemiştir.⁴⁴

Sonuç olarak, Lozan Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu antlaşmalar arasında bir ayrıma gidilmiş; ikili antlaşmalar ile çok taraflı antlaşmalardan 99. maddede belirtilmeyenlerin yeni kurulan Türk devletini bağlamayacağı hükme bağlanmıştır. Bir başka deyişle, T.B.M.M. Hükümeti'nin ülkesi üzerinde kurulduğu Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu antlaşmalardan hangileri ile bağlı olacağı ya da bağlı olup olmayacağı problemi, 99. maddede çözümlenmiştir.⁴⁵

Lozan Antlaşması'nın 99.maddesi, şu şekilde kaleme alınmıştır⁴⁶:

“İşbu Antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle ve Antlaşmanın başka hükümlerine halel getirmeksizin, aşağıda sayılan ekonomik ya da teknik nitelikteki çok taraflı Antlaşmalar, Sözleşmeler, Anlaşmalar, Türkiye ile diğer taraf Devletlerden, bunlara taraf olanlar arasında yeniden yürürlüğe gireceklerdir.

(1) Denizaltı kablolarının korunmasına ilişkin 14 Mart 1884, 1 Aralık 1886 ve 23 Mart 1887 tarihli Sözleşmeler ile 7 Temmuz 1887 tarihli Kapanış Protokolü;

(2) Gümrük tarifelerinin yayımlanmasına ve gümrük tarifelerinin yayımlanması için bir Uluslararası Birlik kurulmasına ilişkin 5 Temmuz 1890 tarihli Sözleşme;

(3) Paris'te Uluslararası Halk Sağlığı Ofisi kurulmasına ilişkin 9 Aralık 1907 tarihli Anlaşma;

(4) Roma'da Uluslararası Tarım Enstitüsü kurulmasına ilişkin 7 Haziran 1905 tarihli Sözleşme;

(5) Escout Irmağı üzerinde geçiş resminin satın alınmasına ilişkin 16 Temmuz 1863 tarihli Sözleşme;

(6) İşbu Andlaşmanın 19.maddesindeki özel hükümleri saklı kılmak koşulu altında, Süveyş Kanalı'nın serbestçe kullanılmasını güvence altına alacak bir rejim saptanmasına ilişkin 29 Ekim 1888 tarihli Sözleşme;

(7) Madrid'de 30 Kasım 1920 tarihinde imzalananları da kapsamak üzere, Dünya Posta Birliği'ne ilişkin Sözleşmeler ve Anlaşmalar;

⁴³ Cemil Bilsel, Lozan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 161, 162.

⁴⁴ Söz konusu meblağ, İtalyan heyetin notuna göre 360.000 franktır. Bilsel, 1998, s. 163.

⁴⁵ Pazarıcı, 1999, s. 29; Melda Sur, Uluslararası Hukukun Esasları, 11. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2017, s. 155; Yücel Acer-İbrahim Kaya, Uluslararası Hukuk, 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 387.

⁴⁶ Düstur, 3. Tertip, C. 5, s. 99, 100.

(8) 10/22 Temmuz 1875 günü St.Petersburg'da (bugünkü Leningrad) imzalanan Uluslararası Telgraf Sözleşmesi ile 11 Haziran 1908'de Lizbon'da Uluslararası Telgraf Konferansı'nda kararlaştırılan Yönetmelikler ve Tarifeler;

Ancak 99. maddenin en önemli özelliği, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin arasındaki halefiyet ve devamlılık tartışmalarının odak noktalarından birisini oluşturmasıdır.⁴⁷ 99. madde, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı Devleti'nin devam eden devleti olması fikrinin en önemli hukuksal dayanağı olan Osmanlı devlet borcuna ilişkin 1925 tarihli tahkim kararında Hakem Borel'in dayandığı Lozan Antlaşması hükümlerinden biri olmuştur. Söz konusu maddede sayılan çeşitli ekonomik ya da teknik nitelikteki çok taraflı anlaşmalar, sözleşmeler, ve protokoller, Türkiye ile diğer taraf Devletlerden, bunlara taraf olanlar arasında yeniden yürürlüğe girecektir.

Şöyle ki, aslında Türkiye'nin yeni bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nin antlaşmalarından doğan hak ve borçlarla bağlı olmadığı yolundaki görüşün en güçlü gerekçelerinden birisini bu hüküm oluşturmaktadır. Zira Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devamı kabul edilmesi halinde, söz konusu antlaşmaların yeniden yürürlüğe girmesi değil; antlaşmalardan doğan hak ve borçların Türkiye'yi bağlamaya devam etmesi gerekmektedir. Devletin uluslararası antlaşmalardan doğan hak ve borçlarının etkilenmemesi, ancak hükümet değişikliği veya siyasi iktidarın icra şeklinin değişmesi halinde kabul edilen yerleşik bir kuraldır. Dolayısıyla söz konusu maddenin tam anlamı, aslında Türkiye'nin halef devlet konumunda olmasına bağlı olarak ortaya çıkmakta; savaş nedeniyle askıya alınmış olan tüm antlaşmalar, yeniden işlerlik kazanmaktadır.⁴⁸

Öte yandan, Lozan Antlaşması'nın 100. maddesi de, Osmanlı Devleti'nin sadece görüşmelere katıldığı veya imzaladığı, ancak henüz onaylamadığı bazı antlaşma ve sözleşmeleri düzenlemiştir. Söz konusu madde, şu şekilde kaleme alınmıştır⁴⁹:

“Türkiye aşağıda sayılan Sözleşmelere ya da Anlaşmalara katılmayı ve onları onaylamayı taahhüt eder:

(1) Otomobillerin uluslararası dolaşımına ilişkin 11 Ekim 1909 tarihli Sözleşme;

(2) Gümrük resmine tabi vagonların kurşunlanarak kapatılmasına ilişkin 15 Mayıs 1886 tarihli Anlaşma ve 18 Mayıs 1907 tarihli Protokol;

⁴⁷ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, “Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Halefiyet ve Devamlılık Tartışmaları”, AÜHFD, 2023, C: 72, S: 1, s. 381-415.

⁴⁸ İzzettin Doğan, Devletin Milletlerarası Andlaşmalardan Doğan Hak ve Borçlara Halefiyeti Sorunu, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 87; Deniz Akçay, “Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı Devleti ve Ardıllık/Devamlılık Sorunsalının Görelileşmesi”, Ermeni Araştırmaları, 56, s. 174.

⁴⁹ Düstur, 3. Tertip, C. 5, s. 100-102.

(3) Denizlerde çatma, deniz kazalarında yardım ve kurtarma işlerine ilişkin bazı kuralların birleştirilmesiyle ilgili 23 Eylül 1910 tarihli Sözleşme;

(4) Hastane gemilerinin limanlarda resim ve vergilerden muafiyetine ilişkin 21 Aralık 1904 tarihli Sözleşme;

(5) Kadın ticaretinin yasaklanmasına ilişkin 18 Mayıs 1904, 4 Mayıs 1910 ve 30 Eylül 1921 tarihli Sözleşmeler;

(6) Müstehcen yayınların yasaklanmasına ilişkin 4 Mayıs 1910 tarihli Sözleşme;

(7) 54., 88. ve 90. maddeler hakkındaki çekincelerin saklı kalması koşulu ile 17 Ocak 1912 tarihli Sağlık Sözleşmesi;

(8) Filoksera (phylloxera) hastalığına karşı alınacak önlemlere ilişkin 3 Ekim 1881 ve 15 Nisan 1889 tarihli Sözleşmeler;

(9) Afyon konusunda 23 Ocak 1912 tarihinde La Haye’de imzalanan Sözleşme ile 1914 tarihli Ek Protokol;

(10) 5 Temmuz 1912 tarihli Uluslararası Telsiz Telgraf Sözleşmesi;

(11) Afrika’da alkollü maddelere uygulanacak rejime ilişkin Saint-Germain-en-Laye’de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli Sözleşme;

(12) 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Genel Senedi ile 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Demeci ve Genel Senedinin yeniden gözden geçirilmesine ilişkin olarak Saint-Germain-en-Laye’de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli Sözleşme;

(13) 1 Mayıs 1920 tarihli Protokol hükümlerinin uygulanmasıyla Türkiye, coğrafi durumunun gerektirdiği değişikliklere kavuştuğunu gördüğü takdirde Hava Trafikinin Düzenlenmesine ilişkin 13 Ekim 1919 tarihli Sözleşme;

(14) Kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin olarak Bern’de 26 Eylül 1906 günü imzalanan Sözleşme.

Türkiye, bunlardan başka, telli ve telsiz telgraflara ilişkin uluslararası yeni sözleşmelerin düzenlenmesine katılmayı taahhüt eder.

Türkiye’nin söz konusu düzenlemeleri onaylamayı veya taraf olmayı yükümlendiğini gösteren bu maddeye de, Hakem Borel, kararında değinmemiştir. Ancak Türkiye’nin hangi antlaşmaları yeniden uygulayacağı ve ileride hangi antlaşmaları onaylayacağı konusundaki iradesini açıkça beyan etmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin devam eden devlet konumunda olduğu kabul edildiği takdirde, bu tür bir irade açıklamasına ihtiyaç duyulmayacağı açıktır.⁵⁰

Antlaşma’nın 99. ve 100. maddeleri dışında da, çeşitli maddelerinde bazı uluslararası antlaşmalara değinilmiştir. Buna göre “Ulaşım Yolları” başlığı altında 101.-104.maddeler arasında 1921 tarihli Barselona Konferansı’nda kabul edilen belgelere katılım kabul edilirken, 105.maddede ise 14 Ekim 1890, 20 Eylül 1893, 16 Temmuz 1895, 16 Haziran 1898 ve 19 Eylül 1906 tarihlerinde Bern’de imzalanan

⁵⁰ Acer-Kaya, s. 387; Akçay, s. 174.

demiryolları ile eşya taşınmasına ilişkin Sözleşmelerin kabul ve onaylanması taahhüt edilmiştir.

Ayrıca Antlaşma'ya ek Ticaret Sözleşmesi'nin 14. maddesinde de, Endüstri mülkiyetinin korunmasına ilişkin olup, 2 Haziran 1911'de Washington'da değiştirilen, 20 Mart 1883 tarihli Uluslararası Paris Sözleşmesine öngörülen biçimde katılım ile edebiyat ve sanat eserlerinin korunmasına ilişkin Berlin'de 13 Kasım 1908'de değiştirilen, 9 Eylül 1886 tarihli Bern Sözleşmesi ile edebiyat ve sanat eserlerinin korunmasına ilişkin ve 22 Mart 1914 tarihli Bern Ek Protokolü'ne de katılım taahhüt edilmiştir.

Sonuç olarak, Cumhuriyet döneminde Lozan Antlaşması'nda sayılan uluslararası anlaşma, sözleşme ve uluslararası örgüt üyeliklerine farklı tarihlerde yeniden yürürlüğe giriş ve/veya katılım işlemleri gerçekleştirilmek üzere çalışmalar yürütüldüğü görülmüştür.

IV. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR

Lozan Antlaşması'nın T.B.M.M.'ndeki onay işlemleri, 23 Ağustos 1923 tarihinde tamamlanmış ve aynı gece İstanbul'daki Müttefik devletlere resmen bildirilmiştir. T.B.M.M.'nin Lozan Antlaşması ve eklerini onaylamasından 2 gün sonra antlaşmayı Yunan parlamentosu onaylamıştır. Ancak İngiltere, Fransa ve İtalya, antlaşmanın parlamentolarında onaylanmasını yaklaşık 1 yıl geciktirmişlerdir. Sonuçta Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girişi, 6 Ağustos 1924'te gerçekleşmiştir. Ayrıca bu süreçte, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve 1924 Anayasası yürürlüğe girmiştir.

1924 Anayasası, uluslararası antlaşmaların onaylanmasına ilişkin olarak 1921 Anayasası ile benzer bir yaklaşım sergilerken, antlaşmaların onaylanmasını düzenleyen 26. maddesinde kuvvetler birliği ve Meclis Hükümeti sistemine göre bir düzenleme getirmiştir. Dolayısıyla 1924 Anayasası, yeni düzenleme içerse bile, 1921 Anayasası'ndan tamamen farklı bir sistem oluşturmamıştır. Bu açıdan, antlaşmaların onaylanması hususunda da Meclis yetkili kılınırken, -1921 Anayasası'ndan farklı olarak- yalnızca "antlaşma" deyimini kullanmakla yetinilmeyerek, "sözleşme" ifadesi de maddeye eklenmiştir. Ayrıca maddede yer alan "gibi" ifadesinin, antlaşma ve sözleşme benzeri işlemlerin dışındaki protokol, senet ve tahkimnameyi içermediği yönünde görüşler de ileri sürülmüş; diğer işlemler konusunda Meclis İçtüzüğü de dikkate alınarak, Meclis onayı aranmaksızın yürürlüğe girebilecekleri iddia edilmiştir.⁵¹

26. madde, Cumhuriyetin ilk yıllarında metne ve yönetim biçimine uygun olarak uygulanmışsa da; daha sonra yapılan antlaşmaların akdine

⁵¹ Mehmet Hamzaçebi, Türk Hukukunda Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması Usulü ve Andlaşmaların Anayasa ve Kanunlar Karşısındaki Yeri ve Değeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 1997, s. 32, 33; Halatçı Ulusoy, s. 50, 51.

T.B.M.M.'nin katılması, yavaş yavaş azalmış ve nihayet sadece yürütme organının yaptığı antlaşmaları onaylamakla sınırlanmıştır.⁵²

Değişim devresi olarak adlandırılan 21 Mayıs 1927 ile 8 Mart 1932 tarihleri arasında, Türkiye'nin akdettiği 128 uluslararası antlaşma üzerinde yapılan araştırmada 1927 ve 1928 yıllarında yapılan antlaşmaların büyük çoğunluğuna T.B.M.M.'nin katıldığı görülmüştür. 1929 yılında T.B.M.M.'nin antlaşmaların akdine katılma oranı, yürütme organı ile hemen hemen eşit olmuştur. Bu oran, 1930 yılında büyük bir düşüş göstermiştir. 1931 yılından sonra ise T.B.M.M.'nin uluslararası antlaşmaların akdine katılmasına hemen hemen rastlanmamaktadır. Bu tarihten sonra T.B.M.M.'nin sadece yapılan antlaşmaları onaylamakla yetindiği görülmüştür.⁵³

Bu doğrultuda 1924 Anayasası döneminde antlaşmalar, Meclis tarafından onaylandıktan sonra onay, kanuna ekli olarak yayımlanmıştır. Cumhurbaşkanının antlaşmalar konusundaki yetkisi, Meclis tarafından onaylanmış olan antlaşmaların devleti uluslararası alanda bağlayacağı hususunu diğer taraflara bildirmek ve onay belgelerinin tevdi veya teatisini gerçekleştirmektir. Bir başka ifadeyle, Meclis onayı almamış bir antlaşmayı devlet başkanının onay yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı, onay kanununu imzalayarak yayımlar; böylece onaylanarak yayımlanan antlaşmalar için hazırlanan onay belgelerinin tevdi ya da teatisi ile antlaşma, uluslararası hukuk açısından bağlayıcı hale gelir.⁵⁴

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, onaylanması ve yürürlüğe girmesi, uluslararası sorunların tamamen çözülmesi anlamına gelmemiş; bazı sorunlar açısından Barış Antlaşması metninde sadece çözüm usulü üzerinde hemfikir olunmuştur. Musul sorunu ve karma hakem mahkemeleri, bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla çözümlenmeyi bekleyen birçok uluslararası hukuk meselesinin yanında, başta 99. ve 100. maddeler olmak üzere Lozan Antlaşması'nın çeşitli hükümlerinde yeniden yürürlüğe girmesi ve katılım sağlanması kabul edilen antlaşmalar da, söz konusu dönemin ele alınmayı bekleyen önemli uluslararası hukuk konuları arasında yer almıştır.

Söz konusu antlaşma ve sözleşmelerden İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'yle onaylananlar olduğu gibi (örneğin Gümrük Tarifesi Yayımlama Bürosu), onay işlemi esas itibarıyla T.B.M.M. tarafından kanunla yapılanlar da bulunmaktadır. Bu şekilde açıkça onaylanan örneklerin yanında, onay işlemi tamamlanmadan temsilci atanan uluslararası örgüt üyelikleri de olmuştur. Örneğin, 11 Ekim 1925 tarihinde Uluslararası Halk Sağlığı Ofisi'ne temsilci olarak Dr. Galib Ata'nın gönderilmesi bu şekilde gerçekleşmiştir.⁵⁵ Ancak dikkat çekici olan, Ofis tarafından İmparatorluk dönemindeki üyelik statüsünün birinci sınıf

⁵² Suat Bilge, "Türk Hukukuna Göre Milletlerarası Andlaşmaların Akdi", AÜSBFD, 1967, C: 22, S: 2, s. 102.

⁵³ Bilge, s. 102.

⁵⁴ Halatçı Ulusoy, s. 130.

⁵⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/16-67-7.

olduğu Türkiye'ye hatırlatılarak, üyeliğin bu statüde olması yönünde karar alınmazsa görüşmelere katılım sağlanamayacağı belirtilince, birinci sınıf iştirak hissesi olan 20.000 frankın ödenmesi 11 Kasım 1925 tarihli kararname ile kabul edilmiştir.⁵⁶

13 Ekim 1927 tarihinde ise İcra Vekilleri Heyeti tarafından Lozan Barış Antlaşması'nın 99. maddesi uyarınca iştirak edilecek Uluslararası Tarım Enstitüsü'ne 200.000 Frank ödeme yapılmasına ve üyeliğin 3.sınıf olarak devam etmesine karar verilmişse de⁵⁷, 26 Ocak 1928 tarihli Enstitü Daimi Komitesi'ne sunulan raporda Türkiye'nin halen 1. sınıfa mensup bir devlet olarak Enstitü üyeliğini sürdürdüğü görülmüştür.⁵⁸

Anlaşıldığı üzere, yeni Türk devleti, uluslararası ilişkilerin ve iş birliklerinin yenilerinin kurulması, var olanlarının sürdürülmesi ve geliştirilmesi yönünde her türlü adımı atmıştır.

Bu doğrultuda, 1925'te imzalanan Beynelmül Telgraf Nizamnamesi⁵⁹, 1926 yılında Paris'te toplanan Beynelmül Otomobil Seyrüsefer Konferansı⁶⁰, 1933 yılında kadın ticaretinin men'i hakkında Cenevre'de imzalanan uluslararası sözleşme, bunlara örnek verilebilir.

Diğer taraftan, söz konusu antlaşmaların yeniden yürürlüğe girmesi ve katılım sağlanması açısından Hükümetin çalışma usulü tespiti konusunda 30 Ağustos 1927 tarihli bir kararnameye rastlanmaktadır. Kararname uyarınca, bu antlaşmaların basımı, tercümesi ve gereken kanun tasarılarının hazırlanması için haftada en az üç gün çalışmak üzere Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri başkanlığında, Milli Müdafaa Vekaleti dışında her Vekaletten bir uzman katılacak şekilde komisyon oluşturulması kabul edilmiştir.⁶¹ Komisyonun çalışmalarını esas itibarıyla bitirdiği, basım çalışmaları için ödeneğin nasıl sağlanacağı konusunda Hariciye Vekaleti'nin 2 Ocak 1928 tarihinde yaptığı yazışmadan anlaşılmaktadır. Sonuçta 29 Ocak 1928 tarihinde basım işlerinin Türk Ocağı Matbaasında yapılması yönünde karar alınmıştır.⁶² Ancak komisyonun görevine tamamen son verilmemiş; komisyon çalışmalarına devam edemeyecek üyelerin yerine yeni üyeler atanmıştır.⁶³

Ancak bu komisyonun çalışmalarına başlamasından çok daha önce, hatta Lozan Antlaşması henüz imzalanmadan önce, Antlaşma'da yer verilecek bazı konularla ilgili olarak T.B.M.M. Hükümeti'nin çalışmalara başladığı görülmüştür.

---

⁵⁶ BCA, 30-18-1-1/16-71-8.

⁵⁷ BCA, 30-18-1-1/ 26-55-13.

⁵⁸ Asher Hobson, *The International Institute of Agriculture: An Historical and Critical Analysis of Its Organization, Activities and Policies of Administration*, University of California Press, 1931, s. 334.

⁵⁹ BCA, 30-18-1-1/22-83-15.

⁶⁰ BCA, 30-18-1-1/17-88-15.

⁶¹ BCA, 30-18-1-1/25-48-9.

⁶² BCA, 30-18-1-1/27-77-12.

⁶³ Örneğin Hariciye Vekaleti memurlarından Sedat Zeki Bey, bu şekilde görevlendirilmiştir. BCA, 30-18-1-1/27-77-14.

Örneğin, 9 Ocak 1923 tarih ve 2152 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi uyarınca Uluslararası Posta Birliği'ne birinci sınıf iştirak hissesi ödenmek suretiyle katılım sağlanması kabul edilmiştir.⁶⁴ Ancak uluslararası antlaşmalara taraf olunması, esas itibarıyla Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından yapılan çalışmalarla gerçekleşmiştir.

Bu yönde, 6 Mayıs 1926 tarihinde alınan 241 numaralı "Lozan Ahitnamesi'nin 99 ve 100. maddelerinde Tadad Olunan Beynelmilel Muahede, Mukavele ve İtilâfnamelerin Tasdik ve İltihak Muamelelerinin Sureti İcrası Hakkında Büyük Millet Meclisi Kararı"yla, Lozan Antlaşması'nın 100. maddesindeki fıkralardan bazılarının içerdiği kayıtların gerçekleşip gerçekleşmediğinin anlaşılabilmesi için, tasdik olunacak düzenlemelerin tespit ettirilerek ayrı ayrı Meclis'e takdimi usulü benimsenmiştir.⁶⁵

1932 yılına gelindiğinde, Hariciye Vekaleti tarafından Başvekalet'e yazılan 18 Ocak 1932 tarihli bir yazıda antlaşmalardan bazıları hakkında o zamana kadar yürütülen çalışmalar ile planlananların özet bilgisine ulaşılmaktadır.⁶⁶

Buna göre, otomobillerin dolaşımı hakkındaki 1909 Sözleşmesi'ni değiştiren 1926 tarihli Sözleşme, 1926 tarihli Sağlık Sözleşmesi ile müstehcen yayınlara ilişkin 1923 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin imzalanıp; 1912 tarihli Uluslararası Telsiz Telgraf Sözleşmesi'nin yerini alan 1927 tarihli Uluslararası Washington Telsiz Telgraf Sözleşmesi'nin ise onaylandığından bahsedilmiştir. Ayrıca imzalananların onay süreçleri ile eski düzenlemeler açısından Türkiye'nin durumunun değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bazı antlaşmalar açısından çalışmaların sürdüğü belirtilirken, bazılarının içerdikleri kayıtların gerçekleşip gerçekleşmediği açısından tekrar gözden geçirilmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Ancak dikkat çekici bir husus, 99. maddenin 6. fıkrası ile 100.maddenin 7. ve 13. fıkraları hakkında konulmuş olan ihtirazi kayıtlardır. Örneğin 99. maddenin 6. fıkrasında yer alan Süveyş Kanalının serbest kullanımı hakkındaki 1888 tarihli Sözleşme'nin yeniden yürürlüğe girmesi, Lozan Antlaşması'nın 19. maddesindeki ihtirazi kayda bağlı kılınmıştır.

Bu doğrultuda, 1888 Süveyş Sözleşmesi ile 1912 Uluslararası Sağlık Sözleşmesi'nin 6 Mayıs 1926 tarihli 241 numaralı İcra Vekilleri Heyeti kararının kapsamından çıkarılması, Hariciye Vekaleti tarafından önerilmiştir.

Diğer taraftan, 1932 yılında Lozan Antlaşması'nın 101. ve devamındaki maddelerde yer verilen Barselona düzenlemeleri hakkında Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'nden talep edilen bir hususa rastlanmıştır.⁶⁷ Buna göre, Türkiye'nin söz konusu düzenlemelere Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren katılım gösterdiği

⁶⁴ BCA, 30-18-1-1/6-44-12.

⁶⁵ Resmi Ceride, 18.05.1926, No. 375.

⁶⁶ BCA, 30-10-0-0/219-475-18.

⁶⁷ BCA, 30-18-1-2/34-20-9.

yönünde bir kararın Genel Sekreterliğe bildirilmesi gerektiğinden, İcra Vekilleri Heyeti tarafından 4 Mart 1933 tarihinde bu doğrultuda bir karar alınmıştır.

Bu süreçte bazı antlaşmalar açısından Avrupalı devletler tarafından Lozan Antlaşması'ndaki taahhüdün ifasına davet edilmeleri beklenmeden Türkiye'nin uyması gerektiği yönünde İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı kararlar da vardır. Bu yöndeki en dikkat çekici iki örnek, 1932 yılında kadın ticaretinin engellenmesi, savaş zamanında hastane gemilerinin limanlarda rüsum ve vergilerden muafiyeti, kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanması hakkındaki sözleşmelerdir.⁶⁸

Görüldüğü üzere, bir yandan Musul, etabli, karma hakem mahkemeleri gibi konular ele alınırken, incelenmekte olan uluslararası düzenlemelerin ilişkin olduğu konularda yeni gerçekleştirilmekte olan toplantılara Türkiye'nin de davet edildiği görülmektedir. Dolayısıyla büyük mücadelelerin yaşandığı Lozan Barış Konferansı'nın ardından, mücadele şekil değiştirerek çok boyutlu olarak sürdürülürken, Atatürk döneminde Lozan Antlaşması'ndaki çoğu uluslararası düzenleme hakkında ilgili işlemlerin tamamlandığı, tamamlanmayanlarla ilgili güncel toplantıların takip edilerek, ortaya çıkan yeni antlaşmalara katılım sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Hukuk, uluslararası ilişkiler ve tarih literatüründe kapitülasyonlar çerçevesinde şekillenen uluslararası antlaşmalar hukukunun, aslında Türkiye'deki tarihsel geçmişinin farklı yönleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı, uluslararası antlaşmalar açısından tek yönlü ele alınması mümkün olmayan, çok boyutlu hukuki değerlendirmeleri gerektiren bir zaman dilimidir. Bu dönemde azınlıkların ve yabancıların hukuki statüsü gibi konuların yanında; ulaşım, sağlık, tarım gibi teknik, ekonomik ve toplumsal konularda gelişmeleri ele alan ve iş birliklerini güçlendiren uluslararası antlaşma örnekleri de görülmektedir. Bu çerçevede, bir yandan kapitülasyonlar gibi Devleti birçok açıdan zorlayan, hatta egemenliğini kısıtlayan nitelikteki antlaşmalar; diğer yandan, eşit ve karşılıklı hak ve yükümlülükler dayanan uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örgüt üyelikleri, bir arada aynı hukuk sistemi içinde farklı sonuçlar doğurarak var olmuşlardır.

Bütün bu etki ve sonuçlar, işgal altındaki bir ülkenin bağımsızlık mücadelesini kazanmasının ardından, Lozan'da yeniden masaya yatırılmıştır. Uluslararası hukuk açısından kapitülasyonların tarihi ve hukuki niteliği, savaşın uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örgüt üyelikleri üzerindeki etkisi, halef veya devam eden devlet olma sonucunu doğuracak birçok mesele hakkında taraflar arasında gerçekleşen uzun tartışmalar, taviz vermez yaklaşımın sonucunda Türkiye lehine çözüme kavuşturulmuştur.

⁶⁸ BCA, 30-18-1-2/28-32-14; 28-32-5; 28-32-3.

Kapitülasyonların tamamen kaldırıldığı kabul edilirken, başta 99. ve 100. maddeler olmak üzere, Antlaşma'nın çeşitli maddelerinde bazı uluslararası antlaşmaların yeniden yürürlüğe girmesi veya ilk kez katılım sağlanması gibi hususlar düzenlenmiştir. Dolayısıyla uluslararası hukukun tüm alanlarını kapsayacak şekilde eşitlik ve karşılıklılık esaslarına dayanan çağdaş uluslararası hukuk anlayışı, Türk hukukuna Lozan Antlaşması ile kazandırılmıştır.

Siyasi, ekonomik ve hukuki tam bağımsızlıktan ödün verilmeden elde edilen bu zafer, aynı zamanda Türk hukuk tarihinin dönüm noktalarından biri olan Cumhuriyetin kuruluş sürecinde Atatürk'ün çizdiği çağdaşlaşma hedefinin uluslararası hukuktaki çıkış noktasını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Acer Y/Kaya İ, Uluslararası Hukuk, 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017.

Akılmaz G, Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı, Konya, 2000.

Bilge S, "Türk Hukukuna Göre Milletlerarası Andlaşmaların Akdı", AÜSBFD, 1967, C: 22, S: 2, s. 97-149.

Bilsel C, Devletler Hukuku, 3. Kitap-Devletler Arasında Andlaşmalar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1936.

Bilsel C, Lozan, C. II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

Çelik E, Milletlerarası Hukuk, Birinci Kitap, 2. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1987.

Doğan İ, Devletin Milletlerarası Andlaşmalardan Doğan Hak ve Borçlara Halefiyeti Sorunu, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Halatçı Ulusoy Ü, Türk Hukukunda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Uluslararası Antlaşmaların Yapımı ve Sona Ermesi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.

Hamzaçebi M, Türk Hukukunda Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması Usulü ve Andlaşmaların Anayasa ve Kanunlar Karşısındaki Yeri ve Değeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 1997.

Hobson A, The International Institute of Agriculture: An Historical and Critical Analysis of Its Organization, Activities and Policies of Administration, University of California Press, 1931.

İpşirli M, "Sulh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 37, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 490-492.

Karakoç İ, "Türk Hukuk Tarihi'nde Uluslararası Andlaşmaların Uluslararası Hukukun Gelişim Sürecindeki Yeri", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2004, C: 6, S: 2, s. 199-254.

Kılıççı S, Milletlerarası Antlaşmaların Onaylanması, AÜHFY, Ankara, 1968.

Kılınç A/Şimşek S Ş, "Haklı Savaş Öğretisinin Klasik Dönem Osmanlı Devletindeki Görünümü", Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu'na Armağan, Yetkin Yayınları, Ankara, 2023, s. 601-631.

Konan B, Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Hukuki Durumu, Statü Yayıncılık, Ankara, 2013.

Kütükoğlu M, "Ahidname", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 536-540.

Meray S L, "Türk Anayasa Sisteminde Andlaşmaların Görüşülmesi". AÜSBFD, 1964, C: 19, S: 1, s. 75-87.

Meray S L, Lozan Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Örsten Esirgen S, “1921 Anayasası Döneminde Kanun-i Esasi”, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2022, s. 107-142.

Örsten Esirgen S, “Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Halefiyet ve Devamlılık Tartışmaları”, AÜHFD, 2023, C: 72, S: 1, s. 381-415.

Pazarcı H, Uluslararası Hukuk, I. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.

Pazarcı H, Uluslararası Hukuk Dersleri, III. Kitap, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.

Shaw M N.; Uluslararası Hukuk. 8. Baskı, Ankara: TÜBA Yayını, 2018.

Sur M, Uluslararası Hukukun Esasları, 11. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2017.

Telli S, Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması, A. Ü. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1998.

Ünalmiş Duda H, Uluslararası Örgütler Bağlamında Global Sağlık Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2008.